

Л. О. Яценко,

к. е. н., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу економічних досліджень, Інститут продовольчих ресурсів НААН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4893-8191>

О. В. Коваленко,

д. е. н., старший науковий співробітник, завідувачка відділу економічних досліджень, Інститут продовольчих ресурсів НААН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8364-3316>

О. В. Бокій,

к. е. н., старший дослідник, старший науковий співробітник

відділу економічних досліджень, Інститут продовольчих ресурсів НААН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9916-1856>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.24.44

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ЦІНОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

L. Yashchenko,

PhD in Economics, Senior Research, Senior Researcher of the Economic Research Department, Institute of Food Resources of NAAS

O. Kovalenko,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Economic Research, Institute of Food Resources of NAAS

O. Bokiyy,

PhD in Economics, Senior Research, Senior Researcher of the Economic Research Department, Institute of Food Resources of NAAS

IMPROVING METHODOLOGICAL TOOLS FOR ECONOMIC DIAGNOSTICS OF PRICE TRENDS IN THE FOOD MARKET IN CRISIS CONDITIONS

Метою дослідження є удосконалення методичного інструментарію економічної діагностики цінових тенденцій на продовольчому ринку для підвищення ефективності моніторингу, оцінки та попередження кризових явищ. У роботі застосовано вдосконалений методичний інструментарій економічної діагностики, який інтегрує три ключові компоненти: оцінку коливань цін на харчові продукти із застосуванням темпів приросту показників; моніторинг волатильності цін на основі коефіцієнтів варіації; оцінку впливу коефіцієнту продовольчого балансу на динаміку цін і продовольчу доступність. За результатами дослідження систематизовано міжнародні підходи та інструменти щодо діагностики продовольчих криз. Виявлено чинники зміни цін на харчові продукти. Обґрунтовано та підкріплено фактичними даними комплексну методику діаг-

ностики цінових тенденцій у кризових умовах. Відповідно до методики, розкрито кожен із складових комплексного підходу. Співставлено динаміку цін за групами харчових продуктів у період пандемії та військової агресії російської федерації. Порівняно волатильність цін у 2023—2024 рр. та інтерпретовано коефіцієнти продовольчого балансу стосовно основних груп продуктів, оцінено ризики і фактори впливу. Встановлено напрями і задачі застосування вдосконаленого моніторингу цін. Обґрунтовано важливість практичного застосування щомісячного моніторингу цін у кризових умовах, що дозволяє виявити найбільш критичні цінові тенденції та завчасно забезпечити запаси продовольства. Наголошено, що Україна майже повністю забезпечує себе продовольством, однак кризові явища спричиняють зростання цін, зниження купівельної спроможності і загрозу дефіциту. Регулярний моніторинг цінових тенденцій і продовольчих балансів, ефективна продовольча політика і цільова підтримка агропродовольчого сектора та населення є ключовими умовами попередження продовольчих криз. Результати роботи можуть стати ефективним інструментарієм в подальших наукових дослідженнях і використовуватися галузевими фахівцями, науковими працівниками економічного профілю, викладачами, здобувачами вищої освіти.

The purpose of the study is to improve the methodological tools of economic diagnostics of price trends in the food market to increase the effectiveness of monitoring, assessment and prevention of crisis phenomena. In the work. An improved methodological toolkit of economic diagnostics was applied, which integrates three key components: assessment of fluctuations in food prices using the growth rates of indicators; monitoring of price volatility based on variation coefficients; assessment of the impact of the food balance coefficient on price dynamics and food availability. According to the results of the study, international approaches and tools for diagnosing food crises were systematized. Factors for changing food prices were identified. A comprehensive methodology for diagnosing price trends in crisis conditions was substantiated and supported by actual data. In accordance with the methodology, each of the components of the comprehensive approach was disclosed. The dynamics of prices by food groups during the pandemic and military aggression of the Russian Federation were compared. The volatility (fluctuations) of prices in 2023-2024 were compared. The coefficients of the food balance in relation to the main groups of products were interpreted, risks and influencing factors were assessed. The directions and objectives of the application of improved price monitoring were established. The importance of the practical application of monthly price monitoring in crisis conditions was substantiated, which allows to identify the most critical price trends and ensure food supplies in advance. Ukraine is almost completely self-sufficient in food, however, crisis phenomena cause price increases, a decrease in purchasing power and the threat of shortages. Regular monitoring of price trends and food balances, effective food policy and targeted support for the agri-food sector and the population are key conditions for preventing food crises. The results of the work can become an effective tool in further scientific research and be used by industry specialists, economic scientists, teachers, and higher education students.

Ключові слова: продовольчий ринок, ціни, економічна діагностика, моніторинг, волатильність цін, балансовий коефіцієнт, методичний інструментарій.

Key words: food market, prices, economic diagnostics, monitoring, price volatility, balance coefficient, methodological toolkit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стан продовольчої системи України нині визначається поєднанням значних потенціалів і тяжких викликів, пов'язаних із війною, економічною нестабільністю, кліматичними змінами та інтеграційними процесами до Європейського Союзу. Попри війну та виклики, продовольча система України демонструє стійкість і адап-

тивність. Водночас країна залишається стратегічним гравцем на глобальному агропродовольчому ринку, тому відновлення національної продовольчої системи є важливим і для України, і для світу. За цих умов діагностика, що передувє подальшому прогнозуванню продовольчих криз, має стратегічне значення, оскільки її результати сприятимуть не лише зміцненню продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та економічних викликів, а й забезпечуватимуть підтримку стабільності агропродовольчого сектора як основного драйвера еко-

номіки, підтримуватимуть роль України як надійного партнера в глобальному забезпеченні продовольством. Вищевикладене визначає актуальність пропонованого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні, методологічні та прикладні аспекти функціонування продовольчих ринків, динаміка цінових тенденцій та їхня вразливість до криз є об'єктом досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед зарубіжних напрацювань слід відмітити роботу L. Silva e Silva із співавторами, які розробили модель поточного прогнозування на підставі інфляції споживчих цін [1]. Дані панельних досліджень країн Ради співробітництва арабських держав Перської затоки щодо цін на харчові продукти за 2000—2023 рр. та вплив макроекономічних і продовольчих чинників на їх динаміку опрацювали M. Dardeer & R. Shaheen [2].

Y. Gao дослідив систему аналізу та прогнозування цін на харчові продукти, що не входять до основного раціону [3]. M. Olabisi із співавторами надали моніторинг цін на продовольчу продукцію за результатами щотижневого телефонного опитування ключових ринків зерна, що охоплює 27 штатів Нігерії [4].

Тематика сучасних криз і продовольчих цін є актуальною і для вітчизняних науковців. Зокрема, ціни на соціально значущу харчову продукцію під час надзвичайних викликів дослідили О. Бокій і М. Мороз [5], наслідки продовольчої кризи в сучасному світі — О. Коваленко із співавторами [6]. Вплив української продовольчої кризи на глобальний світ оцінив А. Литовченко [7].

Проблематика діагностики та класифікації криз і цінових тенденцій системно відображена в аналітичних звітах авторитетних міжнародних компаній у сфері продовольства. Міжнародні організації (зокрема, Concern Worldwide, FAO, USAID) використовують різноманітні підходи до діагностики продовольчих криз, за якими оцінюють рівень доступності їжі та продовольчої безпеки. Зокрема Індекс глобального голоду (Global Hunger Index, GHI) є інструментом, за допомогою якого вимірюють та відстежують голод у всьому світі, а також за регіонами та країнами. Цей індикатор, розроблений Concern Worldwide та Welthungerhilfe, розраховується щорічно і його результати розкриваються у звітах. Оцінка GHI здійснюється за 100-бальною шкалою, що відображає ступінь вираження голоду, де 0 — найкращий можливий бал (відсутність голоду), а 100 — найгірший. Показник GHI в кожній країні класифікується також за ступенем тяжкості від низького до надзвичайно тривожного: значення, що менше або дорівнює 9,9 балів — вказує на низький рівень голоду; 10,0—19,9 — помірний; 20,0—34,9 — серйозний; 35,0—49,9 — насторожуючий; понад 50,0 балів — надзвичайно тривожний рівень голоду [8; 9].

У 2023 році показники GHI були розраховані для 125 країн на основі даних з 2000 по 2023 рік. Глобальний індекс голоду за 2023 рік показав, що хоча деякі країни досягли значного прогресу в зменшенні голоду, проте в глобальному масштабі з 2015 року було досягнуто незначного прогресу в цьому напрямі. Показник

GHI за 2023 рік для світу становив 18,3, що вважається помірним, проте майже на один пункт нижчим за значення GHI 2015 року (19,1). Крім того, з 2017 року рівень поширеності недоїдання зростає, а кількість людей, які недоїдають, збільшилася з 572 млн до приблизно 735 млн Регіонами світу з найвищим рівнем голоду є Південна Азія та Африка на південь від Сахари.

Іншим інструментом, що допомагає у діагностиці продовольчих криз, є Система Централізованого планування та координації для оперативних заходів з управління продовольчими кризами (Integrated Food Security Phase Classification, IPC). Ця система розроблена міжнародними організаціями й використовується для класифікації рівнів продовольчої безпеки та ризиків настання продовольчих криз, які застосовують інші, але дещо схожі з GHI шкали вимірювання голоду [10].

Досвід результатів діагностики продовольчих криз свідчить, що основними індикаторами моніторингу в даний час є ціни на харчові продукти, оскільки вони відіграють найбільш вирішальну роль у формуванні і загостренні криз.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є удосконалення методичного інструментарію економічної діагностики цінових тенденцій на продовольчому ринку, що дозволить підвищити ефективність моніторингу, оцінки та попередження кризових явищ.

Економічна діагностика цінових тенденцій базується на комплексному методичному підході, що поєднує економіко-статистичні та балансові методи. Аналітичний інструментарій інтегрує три ключові компоненти — оцінку коливань цін на харчові продукти із застосуванням методу розрахунку темпів приросту показників; моніторинг ринкової волатильності цін, що здійснювався на основі коефіцієнтів варіації; коефіцієнт продовольчого балансу, який розраховано як відношення обсягу виробництва до внутрішнього споживання. Інформаційною основою дослідження слугували офіційні дані Державної служби статистики України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах надзвичайних кризових явищ останнім часом продовольчий ринок України зазнав значних потрясінь, що вплинули на виробництво та споживання харчової продукції, порушення продовольчих ланцюгів, ріст цін та інфляції.

Проаналізовані наукові джерела, підходи та інструменти, які застосовують міжнародні організації для діагностики продовольчих криз надають можливість систематизувати системи моніторингу за такими ознаками:

1. Системи раннього попередження, за допомогою яких здійснюється моніторинг прогнозування рівня продовольчої безпеки в різних регіонах та країнах (зокрема, GIEWS, Глобальна система інформації та раннього попередження про харчові продукти та сільське господарство, ФАО [11]).

2. Аналіз ринкових даних і цін на харчові продукти для виявлення потенційних кризових ситуацій (зокрема, AMIS, Agricultural Market Information System, сис-

Таблиця 1. Динаміка цін на основні групи харчових продуктів у 2018–2022 роках

Харчовий продукт	Одиниця вимірювання	Ціна, грн				
		2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Хлібобулочні та борошняні вироби						
Хліб пшеничний з борошна вищого гатунку	кг	19,80	23,35	25,07	30,19	35,81
Хліб пшеничний з борошна першого гатунку	кг	15,69	18,83	20,24	24,02	31,62
Хліб житній, житньо-пшеничний	кг	16,58	19,89	21,12	25,03	29,18
Батон	500 г	11,30	13,39	14,07	16,41	21,53
Макаронні вироби з м'яких сортів пшениці	кг	15,76	18,14	19,01	22,96	28,21
Середня ціна за групою	-	15,83	18,72	19,90	23,72	29,27
Темпи приросту	%	-	18,29	6,31	19,19	23,39
Борошно і крупи						
Борошно пшеничне	кг	10,27	11,59	11,67	14,28	16,77
Рис	кг	23,55	23,09	23,36	26,95	46,24
Крупи манні	кг	12,43	14,02	14,24	17,21	21,17
Крупи гречані	кг	18,20	19,62	34,89	42,06	70,87
Крупи ячні	кг	10,62	12,12	11,65	14,98	17,12
Пшоно	кг	19,37	30,66	20,28	17,86	23,46
Середня ціна за групою	-	15,74	18,52	19,35	22,22	32,61
Темпи приросту	%	-	17,64	4,49	14,86	46,72
М'ясо та м'ясні продукти						
Яловичина	кг	124,27	129,87	141,30	164,86	194,01
Свинина	кг	114,12	118,35	118,38	120,56	144,28
Птиця (тушки курячі)	кг	55,95	60,13	53,47	67,19	76,87
Філе куряче	кг	95,34	106,52	89,34	108,44	129,61
Ковбаси варені першого гатунку	кг	87,94	96,35	100,70	111,42	147,83
Середня ціна за групою	-	95,52	102,24	100,64	114,49	138,52
Темпи приросту	%	-	7,03	-1,57	13,77	20,98
Риба морожена	кг	69,99	77,80	79,76	84,53	135,16
Темпи приросту	%	-	11,16	2,52	5,98	59,90
Молочні продукти та яйця						
Молоко пастеризоване жирністю до 2,6% включно	1000 г	22,37	24,50	25,07	26,71	31,83
Сири м'які жирні	кг	91,26	101,10	107,69	118,15	149,80
Сметана жирністю до 15% включно	кг	52,98	59,15	62,09	69,32	86,51
Яйця	десяток	24,61	19,70	19,30	29,15	35,56
Середня ціна за групою	-	47,81	51,11	53,54	60,83	75,93
Темпи приросту	%	-	6,92	4,74	13,63	24,81
Олія та тваринні жири						
Масло вершкове	200 г	36,77	40,97	43,36	47,26	58,74
Олія соняшникова	л	34,57	34,91	35,80	59,08	68,56
Сало	кг	71,14	74,52	75,51	86,35	125,40
Середня ціна за групою	-	47,49	50,13	51,56	64,23	84,23
Темпи приросту	%	-	5,56	2,84	24,58	31,14
Яблука	кг	16,07	13,68	22,96	18,45	12,32
Темпи приросту	%	-	-14,87	67,84	-19,64	-33,22
Овочі						
Капуста білокачанна	кг	8,11	11,70	6,14	7,49	23,33
Цибуля ріпчаста	кг	8,56	15,55	9,33	8,99	24,54
Бурак	кг	9,83	11,76	6,26	10,33	20,07
Морква	кг	13,67	12,29	8,09	9,93	23,70
Картопля	кг	7,39	13,30	12,08	10,60	10,63
Середня ціна за групою	-	9,51	12,92	8,38	9,47	20,45
Темпи приросту	%	-	35,83	-35,14	12,98	116,03
Цукор	кг	14,88	14,63	15,95	26,27	30,96
Темпи приросту	%	-	-1,68	9,02	64,70	17,85

Джерело: середньорічні ціни сформовано за середньомісячними цінами за даними Держстату України.

тема моніторингу цін на харчові продукти і сільськогосподарські товари [12]).

3. Використання геопросторових технологій для аналізу землекористування, погодних умов і аграрних ресурсів (зокрема, GLS, Глобальна інформаційна система картографування та оцінки земель, ФАО [13]).

Зміни цін на харчові продукти, які часто виступали каталізатором криз продовольчого ринку, нині можуть

зумовлюватись різноманітними чинниками. Найбільш явні з них це:

— глобальні кризи, наприклад, пандемія COVID-19 та війна в Україні, що спричинили стрибки цін через порушення постачання продовольства, підвищення вартості логістики і скорочення експорту;

— фінансові спекуляції на ринку, що створюють штучний дефіцит або різкі коливання вартості продуктів;

Таблиця 2. Зміна цін на основні харчові продукти у 2018—2022 рр., %

Харчовий продукт	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2022/ 2021	2022/ 2018
Хліб пшеничний з борошна вищого гатунку	17,9	7,4	20,4	18,6	80,8
Хліб пшеничний з борошна першого гатунку	20,0	7,5	18,7	31,6	101,5
Хліб житній, житньо-пшеничний	19,9	6,2	18,5	16,6	75,9
Батон	18,5	5,1	16,6	31,2	90,5
Макаронні вироби з м'яких сортів пшениці	15,2	4,8	20,8	22,9	79,1
Борошно пшеничне	12,8	0,7	22,3	17,5	63,3
Рис	-1,9	1,1	15,4	71,6	96,3
Крупи манні	12,8	1,6	20,8	23,0	70,3
Крупи гречані	7,8	77,8	20,5	68,5	289,4
Крупи ячні	14,2	-3,9	28,6	14,2	61,2
Пшоно	58,3	-33,9	-11,9	31,4	21,1
Яловичина	4,5	8,8	16,7	17,7	56,1
Свинина	3,7	0,0	1,8	19,7	26,4
Птиця (тушки курячі)	7,5	-11,1	25,7	14,4	37,4
Філе куряче	11,7	-16,1	21,4	19,5	36,0
Ковбаси варені першого гатунку	9,6	4,5	10,7	32,7	68,1
Риба морожена	11,2	2,5	6,0	59,9	93,1
Молоко пастеризоване жирністю до 2,6% включно	9,5	2,4	6,5	19,2	42,2
Сири м'які жирні	10,8	6,5	9,7	26,8	64,1
Сметана жирністю до 15% включно	11,6	5,0	11,6	24,8	63,3
Яйця	-19,9	-2,0	51,1	22,0	44,5
Масло вершкове	11,4	5,9	9,0	24,3	59,7
Олія соняшникова	1,0	2,5	65,0	16,0	98,3
Сало	4,8	1,3	14,4	45,2	76,3
Яблука	-14,8	67,8	-19,6	-33,3	-23,4
Капуста білокачанна	44,3	-47,6	22,1	211,3	187,7
Цибуля ріпчаста	81,6	-40,0	-3,6	172,9	186,6
Буряк	19,6	-46,7	65,0	94,3	104,2
Морква	-10,1	-34,1	22,7	138,6	73,4
Картопля	80,0	-9,1	-12,3	0,3	43,9
Цукор	-1,7	9,0	64,7	17,9	108,1

Примітка: жирним прямим шрифтом позначено зростання середньорічних цін більше ніж на 30%; жирним курсивом — падіння цін більше ніж на 10%.

Джерело: розраховано за даними Держстату України на основі табл. 1

— екстремальні погодні явища (посухи, повені, урагани тощо), які знижують урожай сільськогосподарських культур;

— незбалансована державна політика щодо регулювання цін, а також інші політичні рішення, зокрема щодо експортних обмежень (наприклад, заборона експорту зернових), субсидіювання тощо, які можуть впливати на цінову доступність харчових продуктів як всередині країни, так і на глобальному рівні.

Для діагностики цінових тенденцій варто створити систему моніторингу, до якої мають увійти три методичні підходи. Перший — оцінка коливань цін на харчові продукти.

Цінові коливання зумовлюють накопичення соціально-економічних проблем. Тому їх визначення є основними методичним прийомом економічної діагностики цінових тенденцій на продовольчому ринку. Різке зростання цін на основні харчові продукти зменшує доступність населення до продовольства, особливо вразливих груп та в країнах з низьким рівнем доходу. Домогосподарства змушені витрачати більшу частину свого бюджету на базові продукти, обмежуючи доступ до інших важливих товарів і послуг (освіти, медицини тощо). У країнах, де значна частка доходів витрачається на харчування, високі ціни призводять до масового недоїдання. Історично, зростання цін на продовольство часто спричиняло соціальні заворушення. Водночас над-

мірне падіння цін на продовольство може позбавити виробників доходів, зменшити інвестиції в агропромисловий сектор і послабити продовольчу безпеку в довгостроковій перспективі. Прикладами продовольчих кризових явищ через різке зростання цін є: криза 2007—2008 років, коли стрімке зростання цін на рис, пшеницю та кукурудзу призвело до масових протестів у багатьох країнах; криза 2022—2024 років, коли війна в Україні викликала глобальне зростання цін на зернові культури та олію через порушення експорту з регіону.

Колівання цін на основні групи харчових продуктів у 2018—2022 рр. в Україні були зумовлені пандемією COVID-19, а потім повномасштабним вторгненням РФ в Україну, що демонструють дані табл. 1.

Початок епідемії COVID-19 у 2020 році сприяв уповільненню зростання цін на основні групи продовольчих товарів: хлібобулочних та борошняних виробів, борошнано-круп'яних виробів, м'яса та м'ясопродуктів, молочних продуктів та яєць, а ціни на групу овочевих продуктів зменшилися на 35,14%. Проте військові дії в Україні у 2022 році спричинили різке подорожчання основних груп харчових продуктів, особливо: м'яса та м'ясних продуктів (на 59,9%); борошна і круп (на 46,72%).

Зміни цін на окремі харчові продукти в період епідемії COVID-19 та військових дій зведено у табл. 2.

Як свідчать дані табл. 2, початок пандемії у 2020 році сприяв не тільки уповільненню зростання цін, а й зни-

женню цін на деякі харчові продукти, зокрема, ціни на капусту білокачанну зменшилися на 47,6%, буряк — на 46,7%, цибулю ріпчасту — на 40,0%, моркву — на 34,1%, пшоно — на 33,9%, філе куряче — на 16,1%, тушку курячу — на 11,1% тощо. Значне підвищення цін стосувалося лише крупи гречаної на 77,8% та яблук — на 67,8%.

Воєнні дії у 2022 році спричинили підвищення цін на всі основні харчові продукти, окрім яблук, ціни на які зменшилися на 33,3% порівняно з 2021 роком. Найбільше зростання цін виявлено на капусту білокачанну (на 211,3%), цибулю ріпчасту (на 172,9%), моркву (на 138,6%), буряк (на 94,3%), рис (на 71,6%), крупу гречану (на 68,5%), рибу заморожену (на 59,9%), сало (45,2%), ковбаси (на 32,7%), хліб пшеничний першого гатунку (на 31,6%), пшоно (на 31,4%), батон (на 31,2%) тощо.

На зростання цін також вплинуло підвищення цін на енергоносії, збільшення вартості та обмеження кількості продовольчої сировини через окуповані сільськогосподарські території, залежність від імпорту, що зменшився під час воєнного стану (заморожена риба тощо) та інші фактори.

Наступний методичний підхід, що дає можливість відстежувати зміни цін на харчові продукти, аналізувати причини їх зміни та прогнозувати потенційні коливання? це моніторинг волатильності цін. Застосування моніторингу є важливим заходом для забезпечення продовольчої безпеки, стабілізації ринку та підтримки населення під час криз.

Для оцінювання волатильності цін та їх диференціації запропоновано здійснювати щомісячний моніторинг цін на харчові продукти на основі коефіцієнтів варіації за 2017 — 2024 роки. Ціни розглянуто як систему ранніх сигналів настання продовольчих криз.

Показники волатильності розраховуємо як коефіцієнти варіації за формулою (1)

$$GV = \frac{\sigma}{\mu} \times 100\% \quad (1),$$

де GV — показник волатильності, σ — стандартне відхилення, μ — середня ціна.

Якщо розрахований коефіцієнт варіації не перевищуватиме 10% — це означатиме, що рівень диференціації / волатильності цін — низький. Якщо коефіцієнт знаходиться в інтервалі 10% — 20% — це свідчить про середній рівень індикатора. Якщо коефіцієнт становить понад 20% — це характеризує рівень диференціації / волатильності цін як високий.

Розрахунок показників варіації, що визначають рівень волатильності харчових продуктів представлено в табл. 3.

Результати аналізу табл. 3 свідчать, що до продуктів з середньою волатильністю цін за 2024 рік віднесено яйця та картоплю, до продуктів з високою волатильні-

Таблиця 3. Значення волатильності (коливання) цін на харчові продукти (з жовтня 2023 року по вересень 2024 року)

Продукт	Коефіцієнт варіації	Продукт	Коефіцієнт варіації	Продукт	Коефіцієнт варіації
Хліб пшеничний з борошна вищого гатунку	0,54	Хліб житній, житньо-пшеничний	1,13	Крупи ячні	2,72
Рис	0,80	Сири м'які жирні	1,23	Цукор	4,37
Риба морожена	0,83	Сало	1,27	Яблука	4,88
Молоко пастеризоване жирністю до 2,6% включно	0,93	Філе куряче	1,31	Крупи гречані	5,35
Батон	0,97	Макаронні вироби з м'яких сортів пшениці	1,61	Яйця	12,39
Яловичина	1,03	Птиця (тушки курячі)	1,71	Картопля	16,03
Масло вершкове	1,04	Олія соняшникова	1,90	Цибуля ріпчаста	20,94
Ковбаси варені першого гатунку	1,06	Свинина	1,95	Буряк	22,77
Сметана жирністю до 15% включно	1,09	Борошно пшеничне	2,15	Морква	27,17
Крупи манні	1,09	Пшоно	2,20	Капуста білокачанна	35,14
Хліб пшеничний з борошна першого гатунку	1,10	Крупи пшеничні	2,27	-	-

Джерело: розраховано за даними Держстату України [7].

стю — цибулю, буряк, моркву та капусту. Всі інші продукти мають низький рівень волатильності.

Дієвими заходами стабілізації цін на основні харчові продукти з боку держави для стимулювання попиту є встановлення фіксованих цін на соціально-значущі харчові продукти, визначення граничних цін, обмеження торговельної надбавки тощо.

Третій методичний підхід, що входить в систему моніторингу цін, включає аналіз впливу коефіцієнта продовольчого балансу (КПБ), який безпосередньо впливає на ціни й, відповідно, на доступність споживачів до харчових продуктів. Коефіцієнт визначається за формулою (2):

$$КПБ = \frac{\text{Споживання}}{\text{Виробництво}} \times 100\% \quad (2).$$

Якщо виробництво перевищує споживання, тобто присутній надлишок виробництва ($КПБ < 100\%$), країна має можливість експортувати ці надлишки. Однак, навіть за таких умов, внутрішні ціни можуть зростати через зовнішні фактори, такі як глобальні ринкові тенденції або підвищення витрат на виробництво. Так, у 2022 році, незважаючи на достатнє виробництво, споживча інфляція в Україні досягла 26,6%, що призвело до зростання цін на харчові продукти.

Прикладами зростання цін на продукти, що виробляються з надлишком, слід назвати наступні:

— Україна є одним із провідних виробників соняшникової олії, що забезпечує низький КПБ. Проте, у 2021 році ціни на олію соняшкову зросли на 65,0% порівняно з попереднім роком через підвищений попит на зовнішніх ринках та зростання витрат на виробництво;

Таблиця 4. Коефіцієнти продовольчого балансу для основних категорій продуктів та їх інтерпретація

№ зп	Продукція	Значення КПБ, %	Інтерпретація	Ризики
1	Зернові культури (пшениця, кукурудза тощо)	0,4–58	Виробництво в Україні перевищує внутрішнє споживання у 17 разів (КПБ $\approx$ %), що дозволяє експортувати значну частину	Під час війни 2022 року зменшення експорту та руйнування інфраструктури створили внутрішні проблеми доступу до продовольства
2	Олія	≈ 10	Україна є світовим лідером у виробництві соняшникової олії	Зниження обсягів переробки та експорту впливають на надходження валютних доходів, що побічно впливає на продовольчу безпеку
3	Молочні продукти	$\approx 100\%$	Незважаючи на зниження поголів'я корів, внутрішнє споживання молока та молочних продуктів забезпечене майже повністю через зниження кількості населення	Зниження виробництва молока через скорочення поголів'я корів і зростання витрат на корми може викликати локальні дефіцити
4	М'ясо (свинина, яловичина, птиця тощо)	$\approx 75-114$	КПБ свідчить про певну залежність від імпорту, особливо для свинини.	Війна призвела до скорочення поголів'я худоби і зростання цін на м'ясо
5	Овочі	$\approx 26-66$	Картопля і овочі забезпечують внутрішній ринок	Погодні умови, шкідники, порушення агротехнологій
6	Фрукти	Менше 100%	Країна залежить від імпорту певних категорій фруктів	Погодні умови, шкідники, високі витрати на дотримання технологій вирощування

— незважаючи на перевищення обсягів виробництва зерна над обсягами його споживання в Україні, ціни на хліб у 2022 році порівняно з 2021 роком зросли від 16,6% (на хліб житній та житньо-пшеничний) до 31,2% (на батон) через інфляційні процеси, військові дії та підвищення витрат на енергоносії.

Якщо споживання перевищує виробництво, то створюється дефіцит товарів (КПБ $> 100\%$), виникає потреба в імпорті, що може призвести до підвищення цін, особливо в умовах нестабільності валютного курсу або глобальних криз.

Якщо КПБ $\approx 100\%$ — існує баланс, тобто виробництво покриває споживання. Однак слід зважати на необхідність створення запасів продовольства, для протидії кризам.

Розраховані коефіцієнти продовольчого балансу та інтерпретація їх змісту наведено в табл. 4.

На коефіцієнти продовольчого балансу можуть впливати різноманітні фактори. Так, через війну в Україні зменшилися посівні площі сільськогосподарських культур, виробнича і логістична інфраструктура зазнала руйнування, блокада портів вплинула на виробництво та доступ до харчових продуктів. КПБ для зернових знизився через ускладнення процесів зберігання і переробки, проте дефіциту вдалося уникнути через внутрішню самозабезпеченість.

Зменшення врожайності сільськогосподарських культур може статися через погані погодні умови (посухи, урагани, повені тощо). Кліматичні фактори впли-

вають на довгострокову стабільність КПБ.

Внутрішнє споживання залежить від купівельної спроможності населення. Навіть за низького КПБ ціни можуть зростати, створюючи кризу доступності.

Для досягнення продовольчого балансу варто вкладати інвестиції в сільськогосподарські та харчові технології, адаптацію до кліматичних змін, логістику та інфраструктуру зберігання. Необхідно пропагувати ефективне використання ресурсів і скорочення харчових відходів, формувати стратегічні запаси для пом'якшення кризових ситуацій.

Щомісячний моніторинг цін на харчові продукти є важливим інструментом для аналізу ринкових тенденцій і прийняття управлінських рішень, які допоможуть забезпечити стабільність ринку, підтримати вразливі верстви населення та оптимізувати управління продовольчими ресурсами. Моніторинг можна застосовувати за різними напрямками аналізу цін: для аналізу ринкових тенденцій; формування державної політики щодо регулювання цін; прогнозування продовольчих криз; для підтримки агропромислового сектору; залучення до міжнародних ініціатив тощо. Практичне застосування щомісячного моніторингу цін важливе за необхідності: визначення продуктів, які найбільше впливають на інфляцію; ана-

лізу сезонних коливань, що дає можливість завчасно забезпечити додаткові запаси або імпорт; оцінювання впливу бойових дій на ціни та доступність до продовольства в окремих регіонах; співставлення зміни цін у ланцюгах створення вартості тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Ціни на харчові продукти нині стали барометром глобальної економічної та соціальної стабільності, а їх контроль потребує як локальних, так і глобальних зусиль.

Ключовим інструментом для забезпечення прозорості продовольчого ринку є система моніторингу волатильності цін. Вона дає можливість швидко реагувати на ризики, забезпечувати стабільність цін та підтримувати соціальну безпеку населення. Її впровадження потребує інтеграції сучасних технологій, тісної співпраці між усіма учасниками ринку.

Напрями зниження наслідків коливання цін лежать в площині: підтримки вразливих груп населення (соціальні програми, продовольчі субсидії); інвестування в агропромисловий сектор, зокрема в розвиток технологій, які підвищують продуктивність; створення продовольчих резервів для зменшення впливу цінових шоків.

Україна майже повністю забезпечує себе продовольством, коефіцієнт продовольчого балансу наближається до 100%. За окремими видами продовольства виробництво істотно перевищує внутрішнє споживання. Це дає

можливість забезпечувати харчовими продуктами не тільки внутрішній ринок, а й здійснювати експорт. Однак кризи (війна, кліматичні зміни) можуть впливати на доступність продовольства та зумовлювати локальні дефіцити. Регулярний моніторинг цін та коефіцієнтів продовольчого балансу, розвиток резервів і підтримка агропромислового сектора є ключовими заходами для попередження продовольчих криз.

Перспективи подальших досліджень передбачають оцінку впливу кризових явищ в Україні, спричинених війною, на світові тенденції зміни продовольчих цін.

Література:

1. Silva e Silva, L.G. Mongeau, C. and Fabi, C. (2024), "Food price inflation nowcasting and monitoring". Statistical Journal of the IAOS. vol. 40 (1), pp. 1—15. DOI: <https://doi.org/10.3233/SJI-230083>.
2. Dardeer, M. and Shaheen, R. (2025), "Structural determinants of food price inflation and food security implications: evidence from GCC panel data". Humanit Soc Sci Commun. vol. 12, Article number: 1877. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-025-06148-1>.
3. Gao, Y. (2024), "The analysis and prediction system of non-staple food price trends". 7th International Conference on Computer Information Science and Application Technology (CISAT). Hangzhou, China, 12—14 July 2024, pp. 575—579, DOI: <https://doi.org/10.1109/CISAT62382.2024.10695286>.
4. Olabisi, M. Adeyemi, U. Maredia, M.K. Ajibade, T. and Ajeigbe H. (2025), "High frequency phone surveys for tracking food prices: Evidence from the KasuwaGo project". Global Food Security. vol. 45, Article number: 100863. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2025.100863>.
5. Бокій О., Мороз М. Ціни на соціально значущу харчову продукцію в умовах надзвичайних викликів. Продовольчі ресурси. 2022. № 10 (18). С. 207—218. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-20>.
6. Kovalenko, O., Boki, O., Yashchenko, L. and Lysenko, H. (2025), "Food crisis in the modern world: Causes and possible consequences for Ukraine". Ekonomika APK. vol. 32, No. 5. pp. 10—24. DOI: <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/3.2025.10>.
7. Литовченко А. Д. Вплив української продовольчої кризи на глобалізований світ. СОЦІОПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023. № 13. С. 55—60. DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-07>.
8. Global Hunger Index (GHI). URL: <https://www.globalhungerindex.org/> (дата звернення: 15.09.2025).
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2025).
10. Integrated Food Security Phase Classification: IPC. URL: <https://www.ipcinfo.org/> (дата звернення: 15.09.2025).
11. GIEWS — Global Information and Early Warning System on Food and Agriculture. URL: <https://www.fao.org/giews/en/> (дата звернення: 15.09.2025).
12. The Agricultural Market Information System (AMIS). URL: <https://www.amis-outlook.org/home> (дата звернення: 15.09.2025).
13. The Famine Early Warning Systems Network (FEWS NET). URL: <https://fews.net/> (дата звернення: 15.09.2025).

References:

1. Silva e Silva, L.G. Mongeau, C. and Fabi, C. (2024), "Food price inflation nowcasting and monitoring". Statistical Journal of the IAOS. vol. 40 (1), pp. 1—15. DOI: <https://doi.org/10.3233/SJI-230083>.
2. Dardeer, M. and Shaheen, R. (2025), "Structural determinants of food price inflation and food security implications: evidence from GCC panel data". Humanit Soc Sci Commun. vol. 12, Article number: 1877. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-025-06148-1>.
3. Gao, Y. (2024), "The analysis and prediction system of non-staple food price trends". 7th International Conference on Computer Information Science and Application Technology (CISAT). Hangzhou, China, 12—14 July 2024, pp. 575—579, DOI: <https://doi.org/10.1109/CISAT62382.2024.10695286>.
4. Olabisi, M. Adeyemi, U. Maredia, M.K. Ajibade, T. and Ajeigbe H. (2025), "High frequency phone surveys for tracking food prices: Evidence from the KasuwaGo project". Global Food Security. vol. 45, Article number: 100863. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2025.100863>.
5. Boki, O. and Moroz, M. (2022). "Prices for socially significant food products under conditions of extraordinary challenges", Prodovol'chi resursy, vol. 10 (18), pp. 207—218. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-20>.
6. Kovalenko, O., Boki, O., Yashchenko, L., and Lysenko, H. (2025). "Food crisis in the modern world: Causes and possible consequences for Ukraine". Ekonomika APK, vol. 32 (5), pp. 10—24, DOI: <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/3.2025.10>.
7. Litovchenko, A. D. (2023). "The impact of the Ukrainian food crisis on the globalized world", SOTSIOPROSTIR: mizhdistsiplinaryni elektronnyi zbirnyk naukovykh prats'z sotsiologii? ta sotsial'noi roboti, vol. 13, pp. 55—60, DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-07>.
8. Global Hunger Index (GHI). (2025), available at: <https://www.globalhungerindex.org/> (accessed 15.09.2025).
9. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. (2025), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15.09.2025).
10. Integrated Food Security Phase Classification: IPC (2025), available at: <https://www.ipcinfo.org/> (accessed 15.09.2025).
11. GIEWS — Global Information and Early Warning System on Food and Agriculture (2025), available at: <https://www.fao.org/giews/en/> (accessed 15.09.2025).
12. The Agricultural Market Information System (AMIS) (2025), available at: <https://www.amis-outlook.org/home> (accessed 15.09.2025).
13. The Famine Early Warning Systems Network (FEWS NET) (2025), available at: <https://fews.net/> (accessed 15.09.2025).

Стаття надійшла до редакції 09.12.2025 р.